

Ks. Bronisław CZAPLICKI

DZIAŁALNOŚĆ KSIĘDZA ALEKSANDRA KAKOWSKIEGO W PETERSBURGU W LATACH 1910-1913

Treść: 1. Ks. Aleksander Kakowski, rektor Imperatorskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu; 2. Ks. Aleksander Kakowski jako kandydat na arcybiskupa warszawskiego; Zakończenie; Aneks.

Słowa kluczowe: Kakowski Aleksander, Akademia Duchowna w Petersburgu, Archidiecezja Warszawska.

Keywords: Kakowski Aleksander, St Petersburg School of Theology, Warsaw Archdiocese.

Chociaż kardynał Aleksander Kakowski (1862-1938) jest postacią ważną dla Kościoła i państwowości polskiej, to jednak jego działalność nie jest wystarczająco opisana w literaturze naukowej. Autorowi wiadomo jedynie o dwóch pracach doktorskich poświęconych kardynałowi¹. Obie dotyczą jego działalności jako arcybiskupa warszawskiego. Jeśli chodzi o badany przez nas okres w życiu kard. Kakowskiego, to w Encyklopedii Katolickiej KUL poświęcono mu jedynie kilka słów².

W niniejszym artykule pragniemy ukazać pracę ks. A. Kakowskiego w Petersburgu w latach 1910-1913, kiedy to był on tam rektorem Cesarskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej (dalej: Akademia Duchowna).

Na ostatnie miesiące tego okresu przypada też proces naznaczenia ks. Kakowskiego na arcybiskupa metropolitę warszawskiego. Szereg wypadków, związanych z tym wydarzeniem, miało miejsce w Petersburgu.

Przy napisaniu tego zarysu korzystałem z wspomnień samego Kardynała³, z wydanych drukiem jego opracowań naukowych oraz rosyjskich, polskich i litewskich źródeł archiwalnych⁴.

¹ Por. J. ŻYŻNIEWSKI, *Działalność prawno-administracyjna kardynała Aleksandra Kakowskiego w Archidiecezji Warszawskiej (1913-1938)*. Studium prawno-historyczne, Warszawa 1975, mps; M. J. GAJOWNIK, *Kardynał Aleksander Kakowski wobec wydarzeń politycznych w Polsce (1913-1938)*. Warszawa 2000.

² Autor tego hasła nazwał abpa Kakowskiego „zwolennikiem orientacji prorosyjskiej”. Por. EK, t. 8, kol. 346. Abp Kakowski zwrócił się do ludności Warszawy w 1915 r., aby w wypadku wejścia do Warszawy wojsk niemieckich, pozostała w domach, co mu potem Niemcy zarzucali. Odpowiedział, że nie zajmuje się polityką, lecz troską o dusze swoich diecezjan. Por. Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne (skrót: RGIA), f. (zespół) 821, op. (inventarz) 128, d. (poszyt) 1161 – Kakowski Aleksandr, archiepiskop. 1913-1914, l. (karta) 58; Analizę treści poszytów, dotyczących ks. A. Kakowskiego w RGIA dokonała na prośbę autora, Pani Aleksandra Romanowa z Petersburga.

³ Por. A. KAKOWSKI, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, red. i opr. T. Krawczak, R. Świątek, Kraków: Wyd. Platon, 2000, s. 299; Niektórzy badacze korzystali z „Pamiętników” jeszcze przed ich wydaniem. Por. także: W. MALEJ, „Kardynał Aleksander Kakowski w świetle własnych wspomnień”, *Nasza Przyszłość* 8(1958) 243-279.

Należy zaznaczyć, że prawie wszystkie daty, dotyczące działalności ks. Kakowskiego w Petersburgu, podawane są, zgodnie z dokumentami, według starego stylu. W niektórych dokumentach spotykamy podwójne daty, wtedy pierwsza cyfra oznacza stary styl, a druga nowy. Datacja wydarzeń z Warszawy w 1914-1915 r. jest podana już wyłącznie według nowego stylu.

Akademia w Petersburgu powstała w 1842 r. w wyniku przeniesienia do stolicy carskiej decyzją rosyjskich władz państwowych Akademii, istniejącej w Wilnie. Gdy w 1867 r. zlikwidowano warszawską Akademię Duchowną, Akademia petersburska została więc jedyną wyższą uczelnią katolicką w Imperium Rosyjskim. Według zamysłu władz rosyjskich, służyła raczej celom państwa rosyjskiego niż dobru Kościoła katolickiego. Miała przygotowywać posłusznych sług caratu, dlatego znajdowała się pod szczególną presją. Choć była ona wyższą uczelnią teologiczną, to jednak znaczną część czasu wykładowego zajmowały lekcje z historii i geografii Rosji oraz literatury i języka rosyjskiego. Władze żądały, aby wykładane było też prawodawstwo rosyjskie. Zarówno objęcie stanowisk w Akademii, jak i jej finansowanie było uzależnione od woli władz państwowych.

Kościół katolicki w Rosji, jak i inne tzw. wyznania obce, podlegał ministerstwu spraw wewnętrznych, a w nim Departamentowi Spraw Duchownych Wyznań Obcych (Departament duhovnyh del inostrannyh ispovedanij – DDDII). Z pomocą Stolicy Apostolskiej katolicy w Rosji próbowali przetrwać okres ciągłych prześladowań. Podobnie też Akademia powoli odradzała się duchowo, zwłaszcza w czasie rektorstwa ks. Franciszka Albina Symona⁵.

Na początku XX w. arcybiskup mohylowski Jerzy Edward Szembek domagał się swobody w kierowaniu Kościołem katolickim, w tym także w zarządzaniu Akademią Duchowną, nazywaniu profesorów i przyjmowaniu kandydatów. Żądał on prawa takiego przepracowania programu nauczania, aby usunąć z niego te przedmioty, które nie są wykładane w innych wyższych uczelniach⁶.

Okres pewnej „odwilży” nastąpił po 1905 r., kiedy to car Mikołaj II ogłosił tolerancyjne akty prawne, jednak nadzieje katolików w Rosji na poprawę ich kościelno-prawnej sytuacji wkrótce okazały się płonne. Policja poszukiwała przejawów „katolickiej propagandy”⁷ w parafiach katolickich, w szkołach i zakładach wychowawczo-charytatywnych⁸.

⁴ Por. J. ŻYŻNIEWSKI, "Pierwszy synod warszawski i problem konkordatu. Dwa epizody z działalności Kard. Aleksandra Kakowskiego (1862-1938)", WST 11(1998) 51-72; H. MAŁECKI, "Dwustulecie Kościoła Warszawskiego w zarysie", WST 11(1998) 11-50. Choć petersburskie archiwa: RGIA i Centralne Państwowe Archiwum Historyczne (skrót: CGIA) zawierają wiele dokumentów przedstawiających działalność Akademii Duchownej, to jednak materiały dotyczące okresu rektorstwa ks. A. Kakowskiego są bardzo skąpe.

⁵ Por. I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, Lublin: TN KUL 2007, 89.

⁶ Chodziło o dużą ilość zajęć z języka i literatury rosyjskiej oraz geografii i historii Rosji. Por. "Memorandum Mogilowskiego mitropolita Georgiâ Edvarda Šembeka", w: *Katoličeskaâ Cerkov' nakanune revolúcii 1917 g. Sbornik dokumentov*, Sost. i red. M. Radvan, Wyd. TN KUL, Lublin 2003, 66-68.

⁷ B. CZAPLICKI, *Ks. Konstanty Budkiewicz (1867-1923). Życie i działalność*, Katowice: Emanuel, 2004; B. CZAPLICKI, *Istoriâ Cerkvi v Rossii*, Sankt Petersburg: VDSMCA 2000; B. CZAPLICKI, *Jezuici w Rosji na początku XX w.*, ŚSHT 39(2006) z. 1, 136-164; F. RUTKOWSKI, *Arcybiskup Jan Cieplak (1857-1926). Szkic biograficzny*, Warszawa 1934.

W 1910 r. metropolitą mohylowskim został abp Wincenty Kluczyński⁹. DDDII przeprowadził rewizję i w jego biurze. Znalaziono np. kopię listu do Stolicy Apostolskiej na temat powstałych w Rosji ukrytych zgromadzeń zakonnych¹⁰. Atmosferę podgrzewała prasa rosyjska, drukowano artykuły z insynuacjami przeciwko kapłanom katolickim, doszukiwano się wpływów jezuitów¹¹. W tym czasie zostali też dotkliwie ukarani obaj mohylowscy biskupi pomocniczy: Stefan Denisewicz i Jan Cieplak. W ich sprawie Stolica Apostolska bezskutecznie interweniowała u rządu rosyjskiego¹². O panującej wówczas atmosferze świadczą słowa z listu przebywającej w Petersburgu Matki Urszuli Ledóchowskiej do rodzonej siostry Marii Teresy. Pisała ona o arcybiskupie Kluczyńskim: „Biedny arcypasterz – ma tak gorzkie życie. Strasznie na niego napadają. A biedak strachliwy bardzo, i myślę, że to jeszcze pogarsza sytuację”¹³.

1. Ks. Aleksander Kakowski, rektor Imperatorskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu

Okres działalności ks. Aleksandra Kakowskiego na stanowisku rektora Akademii Duchownej w Petersburgu w latach 1910-1913 został odnotowany w rozprawie naukowej, poświęconej historii tej uczelni, autorstwa Ireny Wodzianowskiej¹⁴. Należy jednak wspomnieć także o poprzednim pobycie Aleksandra Kakowskiego w Akademii petersburskiej. Został on tam posłany jako kleryk po trzech latach studiów w seminarium warszawskim 31 sierpnia 1882 r. Opuścił ją jednak z powodu choroby 6 kwietnia 1883 r.¹⁵. Wyjazd Kakowskiego z Petersburga uchronił nie tylko zdrowie jego ciała od

⁸ B. CZAPLICKI, *Katolicka działalność dobroczynna w Rosji w latach 1860-1918*, Warszawa: UKSW 2008, 241.

⁹ Postawa abpa Kluczyńskiego odnotowana jest w następujących opracowaniach: VASILU [VON BURMAN], *Leonid Fëdorov. Żyżn' i deateľ'nost'*, Rim 1996; A. MROCZEK, *Arcybiskup Wincenty Kluczyński (1847-1917) – życie i działalność*, rozpr. dokt., mps., Katowice 2004; B. CZAPLICKI, *Ks. Konstanty Budkiewicz (1867-1923)*, dz. cyt., 71.

¹⁰ Por. H. KOŹMIŃSKI, *Pisma*, t. 6, *Listy do zgromadzenia s. Franciszkanek od cierpiących 1889-1916*, Warszawa 1997, List okólny z [po 2 II 1916], s. 177. Materiały sprawy, którą wytoczono przeciwko o. Honoratowi Koźmińskiemu, założycielowi wielu tajnych zgromadzeń zakonnych, wskazują raczej na to, że znalezionym wtedy dokumentem była kopia listu abpa warszawskiego W. Popiela do kard. D. Ferrata. Por. RGIA, F. 821, op. 150, d. 156 - O tajnych (gonoratskih) obśestvah.

¹¹ Archiwum Generalne Urszulanek Serca Jezusa Konającego (AGU SJK), Zbiór artykułów prasowych, Nik, *Novoe Vremiâ* 1(14) IV 1911, Gimnaziâ o. iezuitov i ženskij monastyr'.

¹² "Memorandum Svâtejšego Prestola Russkomu pravitelstvu", w: *Katoličeskaâ Cerkov' nakanune revolúcii 1917 g. Sbornik dokumentov*, Sost. i red. M. Radvan, Lublin : TN KUL 2003, 467-469.

¹³ AGU SJK, Listy, T. 2, s. 283, List do o. Włodzimierza Ledóchowskiego z 14 IV 1912.

¹⁴ I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, dz. cyt. Autorka operuje bogatą bazą źródłową.

¹⁵ Studiujący wówczas w Akademii kleryk z diecezji lubelskiej Karol Dębiński, w latach 1909-1910 jej profesor i inspektor, poddaje w wątpliwość fakt choroby kleryka Kakowskiego, a także jakość jego rzymskich studiów. Przytacza też szereg krytycznych ocen ks. Kakowskiego. Por. Archiwum OO. Pijarów w Krakowie, K. DĘBIŃSKI, *Z przeżytych chwil*, cz. II, s. 80-90 – kopie przesłane autorowi przez p. I. Wodzianowską. Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakowski Aleksandr, arhierpiskop 1913-1914, l. 61, Testimonium 2 IV 1913.

złego klimatu nadnewskiej stolicy carów, lecz również zdrowie jego ducha od panującego wówczas w Akademii klimatu duchowego, który był zatruty serwilizmem wobec władz¹⁶.

Alumn Aleksander Kakowski, wysłany na leczenie do Francji, nie tylko uporał się z chorobą, lecz także nauczył się tam języka francuskiego. Potem skierowano go do Rzymu na studia z prawa kanonicznego na Uniwersytecie Gregoriańskim. Po powrocie do Warszawy i otrzymaniu święceń kapłańskich, pracował tam jako duszpasterz, profesor i rektor seminarium duchownego¹⁷.

Do petersburskiej Akademii Duchownej ks. Kakowski powrócił we wrześniu 1910 r., tym razem na stanowisko jej rektora. Po przyjeździe do Petersburga stwierdził on, że atmosfera panująca w Akademii była znacznie lepsza niż przed 30 laty. Jej studenci pochodzili ze wszystkich katolickich diecezji Imperium Rosyjskiego, a także z Królestwa Polskiego¹⁸. Utała się praktyka, że do Akademii posyłano najczęściej zdolniejszych kleryków jeszcze przed ukończeniem pełnego kursu seminaryjnego, dlatego studiowali tam klerycy, subdiakoni, diakoni. Święcenia kapłańskie otrzymywali oni pod koniec nauki lub nawet po jej ukończeniu.

Nie było łatwo wprowadzić jakiegokolwiek zmiany w zatwierdzonym przez władze państwowe regulaminie Akademii. Udało się to w jakiejś mierze pod koniec XIX w. wybitnemu profesorowi i rektorowi Akademii, ks. F. A. Symonowi, późniejszemu biskupowi i wygnańcowi. Regulamin, zatwierdzony przez władze państwowe, wprowadzał niemal wojskowy rygor. W jakiejś mierze ochraniał jednak studentów od zgubnych wpływów rosyjskiej stolicy¹⁹.

Czas studentów był bardzo mocno wypełniony. Wstanie było o godz. 5.00, rozmyślanie o 5.30, Msza św. o 6.00, śniadanie o 7.00. Potem do 12.00 odbywały się wykłady. O 12.00 był obiad, a o 13.00 adoracja Najświętszego Sakramentu. Od 14.00 do 18.30 znowu były wykłady, potem kolacja i Nieszpory. Najpóźniej o godz. 22.00 należało udać się na spoczynek. Jedynie w niedzielę studenci nie mieli wykładów, lecz musieli brać udział we wspólnych nabożeństwach lub też pełnić liturgiczne obowiązki na różnych uroczystościach kościelnych. Budynek Akademii studenci opuszczali tylko raz w tygodniu. Czynie to pod opieką inspektora w czwartkowe popołudnie, kiedy nie było zajęć, i zwiedzali galerie lub szli wspólnie na przechadzkę²⁰. Watykańska Kongregacja Studiów kościelnych praktycznie nie miała możliwości wpływania na sprawy Akademii Duchownej.

Ponieważ katolikami w Rosji byli przedstawiciele różnych narodów, podobny był też skład narodowościowy profesorów i studentów Akademii. Największą grupę wśród nich stanowili Polacy. Pod koniec XIX w. zaczął w Imperium Rosyjskim budzić się

¹⁶ F. RUTKOWSKI, *Arcybiskup Jan Cieplak (1857–1926)*, dz. cyt., 37.

¹⁷ Por. Aneks: Biografia.

¹⁸ A. KAKOWSKI, *Z niewoli do niepodległości*, dz. cyt., 30, 59-72.

¹⁹ T. GÓRSKI, *Błogosławiony Jerzy Matulewicz*, Warszawa 2005, 29.

²⁰ T. SKALSKI, *Terror i cierpienia. Kościół katolicki na Ukrainie 1900-1932. Wspomnienia*, opr. J. Wołczański, Lublin-Rzym-Lwów 1995, s. 45; Por. I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, dz. cyt., 238.

litewski i łotewski ruch narodowy, a potem także i białoruski²¹. Także i w Akademii pojawiły się frakcje.

Metropolita mohylowski abp W. Kluczyński w miejsce ks. Longina Żarnowieckiego, który został biskupem pomocniczym w Żytomierzu, na rektora petersburskiej Akademii zaproponował długoletniego jej profesora, swojego biskupa pomocniczego Jana Cieplaka, jednak władze państwowe nie zgodziły się na niego²². Wtedy właśnie wypłynęła kandydatura rektora seminarium warszawskiego, ks. Aleksandra Kakowskiego. Według pełniącego w latach 1909-1910 na Akademii funkcję inspektora, ks. Karola Dębińskiego, ks. A. Kakowski sam zabiegał o rektorstwo w Akademii²³. Z tego powodu wiosną 1910 r. przeprowadził tam nostryfikację swojego rzymskiego doktoratu. Posiedzenie senatu Akademii, omawiające sprawę akceptacji dyplomu, odbyło się 27 lutego 1910 r., a ówczesny administrator archidiecezji mohylowskiej, bp Stefan Denisewicz zatwierdził tę decyzję 26 marca 1910 r.²⁴.

Gdy kandydatura ks. Kakowskiego na rektora Akademii została przez władze rosyjskie zaopiniowana pozytywnie, metropolita mohylowski, abp W. Kluczyński zaprosił go do Petersburga. Na tę nominację wyraził zgodę ordynariusz ks. Kakowskiego, metropolita warszawski abp Wincenty Popiel²⁵. Abp Kluczyński starał się także w ministerstwie o odpowiednią sumę pieniędzy na pokrycie kosztów przejazdu i urządzenia się nowego rektora²⁶.

Abp Popiel oficjalną drogą rządową zwrócił się do Watykanu z prośbą o nadanie ks. Kakowskiemu tytułu prałata papieskiego²⁷. Ponieważ car Mikołaj II 5 lutego 1911 r. zgodził się na takie odznaczenie ks. Kakowskiego, rosyjski agent w Rzymie²⁸ wniósł za przygotowanie dokumentu odpowiednią sumę, którą potem ks. Kakowski powinien był

²¹ W wielu miejscowościach Litwini skarżyli się, że nie mają równych praw z Polakami. Dlatego władze zmuszone były przeprowadzić śledztwo. Por. np. RGIA, f. 821, op. 150, d. 153, Otčet st. sovetnika W. I. Táželnikova o rassledovanii žalob litovcev na isklučitelnoe preobladenie polákov v cerkvi sv. Pëtra i Pavla v Moskve 1911 g.; RGIA, f. 821, op. 150, d. 155, Zapiski predsedatelâ Soŭza litovcev dla vosstanovleniâ litovskogo ázyka A. Paškeviča o bespravii litovskogo ázyka v cerkovnoj žizni; RGIA f. 821, op. 128, d. 1409–1410, O raspolâčivanii kostëla; RGIA f. 821, op. 128, d. 1411, O stolknoveniâch polákov c litovcami v Rižskom kostële.

²² RGIA, F. 821, op. 128, d. 1066 – O prepodavatelâh RKDA 1913-1914, l. 2 – Perepiska ob otklonenii hodatajstva...; Por. I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu, dz. cyt.*, 92.

²³ Być może kandydaturę ks. Kakowskiego zaproponował ks. Longin Żarnowiecki, który też zachęcił go do nostryfikacji swojego rzymskiego tytułu. Podobnie jak ks. Kakowski studiował on w Rzymie prawo kanoniczne.

²⁴ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakowski Aleksandr, arhiepiskop. 1913-1914, l. 93 – Rektor Imperatorskiej RKDA 2 IV 1910.

²⁵ RGIA, f. 826, op. 1, d. 1885 – Ksëndz Kakowski Aleksandr, l. 5-5 odwr. – Popiel - Klucyńskomu.

²⁶ RGIA, f. 826, op. 1, d. 1885 – Ksëndz Kakowski Aleksandr, l. 2-4 – Mogilowskij mitropolit – Kakovskomu 1 IX 1910.

²⁷ RGIA, f. 826, op. 1, d. 1885 – Ksëndz Kakowski Aleksandr, l. 6 – Direktor DDDII - Mogilowskomu mitropolitu.

²⁸ Agent do rzymskokatolickich spraw duchownych w Rzymie (agent po duhovnym r.-k. delam) wypełniał kilka ról. Był pracownikiem ministerstwa spraw wewnętrznych. Zadaniem jego było także śledzenie poprzez swoich szpiegów osób duchownych, przyjeżdżających z Rosji.

zwrócić²⁹. Aby ks. Kakowski mógł w Akademii pełnić także obowiązki wykładowcy prawa kanonicznego, potrzebna była petycja metropolity Kluczyńskiego do Departamentu DDII. Takie były wymagania carskiej biurokracji przy wszelkich kościelnych nominacjach³⁰.

Kiedy nominacja ks. Kakowskiego stała się faktem, wydawane przez diecezję kujawsko-kaliską w języku polskim czasopismo religijne *Ateneum kapłańskie* podało, że nominowany rektor ogłosił drukiem wiele rozpraw w Encyklopedii Kościelnej płockiej i warszawskiej oraz dzieło *O powadze rytuału piotrkowskiego ze stanowiska prawnohistorycznego*³¹.

Poglądy i zamierzenia ks. Kakowskiego jako rektora Akademii możemy prześledzić na podstawie wykładu, jaki wygłosił on po łacinie w dniu inauguracji roku akademickiego w dniu 9 września 1910 r., wkrótce po przybyciu do Petersburga³². Wykład ten stanowi swoisty program nowego rektora³³.

Przedstawił on w nim historię kształcenia duchowieństwa w Kościele katolickim. Rozpoczął od starożytnych szkół teologicznych, potem mówił o średniowiecznych szkołach biskupich i zakonnych oraz o powstaniu uniwersytetów. Podkreślał, że zawsze były one kierowane przez hierarchię kościelną ze Stolicą Apostolską na czele³⁴.

Odnotował trudności w organizacji szkolnictwa i zachwianie się doktryny katolickiej w czasie reformacji. Odpowiedzią Kościoła na te wyzwania było powołanie do życia przez Sobór Trydencki seminariów duchownych, a potem, zwłaszcza dla krajów, w których trwały prześladowania religijne, kolegiów papieskich³⁵.

Wymieniwszy ostatnie papieskie dokumenty, dotyczące wychowania i kształcenia duchowieństwa, ks. A. Kakowski podkreślił znaczenie Akademii petersburskiej, jako jedynej katolickiej wyższej uczelni na terenie całego Imperium Rosyjskiego. Wspominał także tych profesorów Akademii, którzy byli nie tylko wybitnymi naukowcami, lecz i kapłanami wiernymi Kościołowi. Byli to księża: Ignacy Hołowiński, Szymon Kozłowski, Franciszek Symon, Bolesław Kłopotowski, Karol Niedziałkowski i Longin Żarnowiecki³⁶.

²⁹ RGIA, f. 826, op. 1, d. 1885 – Ksędz Kakowski Aleksandr, l. 25-27.

³⁰ RGIA, f. 826, op. 1, d. 1885 – Ksędz Kakowski Aleksandr, l. 8-12.

³¹ Chodziło o jego dysertację. Por. *Ateneum kapłańskie*, 2/4(1910) z. 3, 264.

³² "Oratio a rectore Caesariae Romano-catholicae petropolitanae Academiae Doctore Alexandro Kakowski canonico metropolitano Varsaviensi ad professores et alumnos eiusdem Academiae coram Excellellentissimo ac reverendissimo dno archiepiscopo Metropolita Mohyloviensi Vincentio Kluczyński compluribusque prelatis ac dignitatibus in ingressu muneris habita die 9 septembris 1910 anni in Aedibus Academiae. Metropoli", w: *Academia Caesarea romano-catholica ecclesiastica Petropolitana. Anno accademico 1910-1911*, Petropoli 1911, 3-12. Wykład ten wydany został również w oddzielnej broszurze.

³³ Sam ks. Aleksander Kakowskiego nadał wykładowi taką rangę w swojej *Autobiografii*, którą napisał z okazji procesu mianowania go na arcybiskupa warszawskiego. Por. Aneks.

³⁴ "Oratio a rectore...", *art. cyt.*, 3-5.

³⁵ "Oratio a rectore...", *art. cyt.*, 5.

³⁶ Wszyscy oni byli biskupami. Por. "Oratio a rectore...", *art. cyt.*, 7.

Ks. Kakowski wymienił papieskie dokumenty, dotyczące wychowania duchowieństwa w zdrowej nauce katolickiej i osądzające modernizm³⁷. Miało to na celu, jak się wydaje, przypomnienie profesorom i studentom, kogo oni w pierwszym rzędzie powinni słuchać. Rektor pragnął podkreślić, że wskazania hierarchii Kościoła są dla katolików bardziej miarodajne, niż represyjne w stosunku do katolików, prawodawstwo państwowe. Tego jednak w czasie oficjalnego wykładu otwarcie powiedzieć nie mógł.

Zwrócił natomiast uwagę na konieczność zachowania właściwej hierarchii wykładanych przedmiotów przy układaniu programu nauczania. Podkreślił zwłaszcza znaczenie Pisma św., które powinno być wykładane zgodnie z Tradycją. Przywołał wypowiedzi na ten temat Stolicy Apostolskiej: encyklikę Leona XIII *Providentissimus Deus* z 18 XI 1903 r., szereg wypowiedzi Piusa X i watykańskich kongregacji³⁸. Przypomniął, że życzeniem papieża Leona XIII, wyrażonym w encyklice *Cum hoc sit* z 2 VIII 1880, było wykładanie na uczelniach katolickich teologii i filozofii scholastycznej. Wspomniał o Konstytucji *Placere nobis*, która podkreślała znaczenie nauki św. Tomasza z Akwinu. Jakby na marginesie ks. rektor przypomniał o konieczności zgody, która buduje, co niewątpliwie było aluzją do budzących się w Akademii zarzewi waśni narodowych³⁹. Na zakończenie swojego wykładu ks. Kakowski pokłonił się w stronę dworu carskiego, lecz uczynił to czysto formalnie, bez żadnej przesady⁴⁰.

Ks. Kakowski postanowił pójść w ślady długoletniego rektora Akademii, ks. F. A. Symona i przeprowadzić na uczelni niektóre reformy. Prawdopodobnie takie wskazówki otrzymał abp mohylowski W. Kluczyński z Rzymu. Dla zachowania zasad, podanych w encyklice *Pascendi Dominici gregis* arcybiskup powołał Komisję, w skład której wchodził kapłani pracujący w Akademii i w seminarium duchownym. Byli to księża: Karol Dębiński, Aleksander Kakowski, Ignacy Baltruszys, Franciszek Ostrowski, Zygmunt Łoziński, Stanisław Trzeciak, Franciszek Buczys, Jerzy Matulewicz i Michał Rutkowski⁴¹.

Jednak ks. Kakowski, zorientowawszy się w sytuacji, jaka zapanowała w Petersburgu, zrezygnował z planów poprawiania statutu Akademii⁴². Na taką jego decyzję miało wpłynąć następujące wydarzenie: na zaproszenie abpa metropolity W. Kluczyńskiego brał on udział w naradzie duchowieństwa, dotyczącej sposobu działania Kościoła katolickiego w Rosji w warunkach nasilających się represji. Po tym spotkaniu arcybiskup

³⁷ Wymienione zostały następujące dokumenty: encyklika Leona XII *Aeterni Patris* z 4 VIII 1879 r., zaaprobowana przez niego Instrukcja odpowiedniej kongregacji z 27 I 1902 r., encyklika Piusa X *Pascendi Dominici gregis* z 8 IX 1907 r. Por. *tamże*, 8.

³⁸ "Oratio a rectore...", *art. cyt.*, 8.

³⁹ "Oratio a rectore...", *art. cyt.*, 9-10.

⁴⁰ "Oratio a rectore...", *art. cyt.*, 11-12.

⁴¹ Por. RGIA, F. 826, op. 3, d. 87 – O naznaczeniu Dembinskiego inspektorom i profesorom DA, l. 9 [Nominaciâ] 25 IX 1910.

⁴² Ks. K. Dębiński sugeruje, że ks. Kakowski jakoby chciał tak przeredagować statut Akademii, aby uczelnia była jeszcze bardziej zależna od państwa. Por. K. DĘBIŃSKI, *Z przeżytych chwil*, cz. II, mps., s. 88.

wydał okólnik ignorujący sugestie zebranych kapłanów, wzywający do podporządkowania się żądaniom władz⁴³.

Ks. Kakowski, wiedząc o tym, że petersburska *Alma Mater* jest jedyną wyższą uczelnią katolicką w Rosji, obawiał się podjąć też walkę z tymi pracownikami Akademii, którzy byli postrzegani jako ludzie władzy. Roztropność nakazywała mu uczynić z nich raczej przyjaciół niż wrogów. Postanowił skoncentrować się na wewnętrznych sprawach Akademii, unikając wszelkiego zaangażowania zewnętrznego. Rozumiał, że prowadzenie życia towarzyskiego odbiera dużo czasu i stanowi zagrożenie dla życia duchowego. Dbał natomiast o to, aby profesorowie Akademii pogłębiali swoją wiedzę i zajmowali się badaniami naukowymi. Zachęcał ich do pisania prac naukowych, sam nie pozostając w tyle. W ten sposób, bez wzbudzania podejrzeń, dbał o podniesienie zarówno poziomu intelektualnego jak i duchowego w Akademii⁴⁴.

W petersburskiej Akademii Duchownej od kilku lat pracował znany ks. Kakowskiemu z gorliwej działalności oświatowej i społecznej w Warszawie, ks. Jerzy Matulewicz⁴⁵. Wykładał on tam początkowo socjologię (obecna: katolicka nauka społeczna), a później teologię dogmatyczną. Inny społecznie zaangażowany kapłan narodowości litewskiej, ks. Franciszek Buczys⁴⁶ wykładał tam teologię fundamentalną. Obaj swoim głębokim życiem duchowym zbawiennie oddziaływali na studentów, wśród których panowała zgodna opinia, że byli wówczas najwybitniejszymi profesorami. Wielu studentów pisało prace pod ich kierunkiem. Byli oni już wtedy członkami odradzającego się w sposób tajny zakonu marianów⁴⁷, o czym ks. Kakowski nie wiedział.

Oprócz nich w 1910 r. w Akademii pracowali następujący kapłani: pochodzący z diecezji włocławskiej ks. Feliks Drzewiecki – profesor filozofii, ks. Michał Godlewski, podobnie jak rektor należący do archidiecezji warszawskiej – profesor historii Kościoła

⁴³ Walkę o zdobycie chociażby częściowej swobody przez Kościół katolicki pokazuje zbiór dokumentów: *Katoličeskā Cerkov' nakanune revolūcīi 1917 g. Sbornik dokumentov*, Sost. i red. M. Radvan, Lublin : TN KUL, 2003.

⁴⁴ Ks. K. Dębiński, który opuścił Akademię w pierwszych dniach 1911 r. pisze, że na pogorszenie się stosunków między abpem Kluczyńskim i ks. Kakowskim wpłynęło nieuczciwe postąpienie ks. Kakowskiego z nim (ks. Dębińskim) jako inspektorem. Jednakże, jeśli oceny ks. Dębińskiego są prawdziwe, to ks. Kakowski realizował politykę abpa Kluczyńskiego, musiał więc być dlań wygodny. Por. K. DĘBIŃSKI, *Z przeżytych chwil*, cz. II, mps., s. 88.

⁴⁵ Ks. Jerzy Matulewicz (1871-1927). Po odbyciu studiów we Fryburgu Szwajcarskim powrócił do kraju, zapoznał się z o. Honoratem Koźmińskim, twórcą zgromadzeń zakonnych, które podejmowały różnorodne działania religijno-społeczne. Angażował się w tworzenie związków zawodowych dla robotników, pisał artykuły na tematy społeczne. W 1907 r. objął na petersburskiej Akademii Duchownej nowo utworzoną katedrę socjologii, w 1909 r. został wykładowcą dogmatyki. Wraz z ks. Franciszkiem Buczysem oraz innymi kapłanami odrodzili oni wymierający zakon marianów. W późniejszym czasie był biskupem wileńskim. Por. T. GÓRSKI, *Błogosławiony Jerzy Matulewicz*, dz. cyt.; B. CZAPLICKI, *Katolicka działalność dobroczynna w Rosji w latach 1860-1918*, dz. cyt., 82.

⁴⁶ Ks. Buczys Pranas (Franciszek) Petras – ukończył seminarium sejneńskie. W 1902–1915 profesor Akademii Duchownej w Petersburgu. Był mocno zaangażowany w różne akcje oświatowe i społeczne. W 1909 r. wstąpił do zakonu marianów. Od 1930 bp obrządku wschodniego odpowiedzialny za rosyjskich katolików na emigracji. Zmarł w Rzymie w 1951. Por. B. CZAPLICKI, *Katolicka działalność dobroczynna w Rosji w latach 1860-1918*, dz. cyt., 84-87.

⁴⁷ T. GÓRSKI, *Błogosławiony Jerzy Matulewicz*, dz. cyt., 94-101.

i patologii, ks. Stanisław Trzeciak z archidiecezji mohylowskiej – profesor Pisma św. Nowego Testamentu. Ks. Aleksander Pius Grigajtis z diecezji sejneńskiej wykładał Stary Testament i język hebrajski, ks. Jan Bączek z archidiecezji warszawskiej wykładał teologię moralną, a ks. Aleksander Woycicki – socjologię.

Kapelanem czyli ojcem duchownym był wówczas ks. Jan Naujokas. Było też kilku profesorów świeckich: Rudolf Menżyński – wykładał historię Rosji, Mikołaj Niekrasow wykładał literaturę rosyjską, Stanisław Ptaszycki – język rosyjski, Bronisław Empich Szypiłło prowadził lektorat z języka greckiego, a Joseph Girard – lektorat języka francuskiego. Oprócz profesorów i lektorów pracowali w Akademii urzędnicy: sekretarz i kanclerz, a także lekarz, bibliotekarz i ekonom. Tę ostatnią funkcję pełnił pochodzący z diecezji żmudzkiej ks. Kazimierz Wieliczko, bibliotekarzem był natomiast ks. profesor M. Godlewski⁴⁸. W Akademii zatrudniano też ok. 30 osób tzw. „służby”. Byli to pracownicy kuchni, pralni, stajenni, dozorczy dbający o porządek na korytarzach i w audytoriach, a także portierzy⁴⁹.

Nowy rektor posiadał nie tylko wykształcenie w zakresie prawa kanonicznego, lecz także doświadczenie pracy w kurii i sądzie arcybiskupim w Warszawie. Dlatego poziom wykładania tej dyscypliny na Akademii znacznie się podniósł⁵⁰. W roku akademickim 1909/1910 egzamin na tytuł magistra zdało 5 osób, na tytuł kandydata – 13 osób, natomiast 16 otrzymało tytuły *actuales studiosi* (rzeczywistych studentów). W roku akademickim 1910/1911 było 18 studentów na I kursie, 16 – na II, na III – również 16, na IV natomiast – 11⁵¹.

Ks. Kakowski wkrótce po przybyciu do Akademii zorientował się, że zarówno wśród profesorów, jak i studentów Akademii, zwłaszcza zaś Litwinów, budzi się nacjonalizm. Dążył więc do tego, aby stanowisko inspektora, to znaczy zastępcy rektora do spraw wychowawczych, objął kapłan Litwin. Jednakże stanowisko to piastował od ponad roku Polak, ks. Karol Dębiński. Ks. Kakowski, nie wtajemniczając go w swój plan, oskarżył go (w jego obecności) przed abpem Kluczyńskim, że zaniedbuje swoje obowiązki, dlatego studenci podnoszą bunt. Ks. K. Dębiński złożył rezygnację na ręce arcybiskupa Kluczyńskiego⁵², jednak zachował uraz do ks. Kakowskiego, co wyraził w swoich wspomnieniach. Ks. Dębiński taki obrót sprawy tłumaczy intrygami samego rektora i ks. profesora S. Trzeciaka, który jakoby dążył do objęcia funkcji inspektora⁵³.

⁴⁸ *Academia Caesarea romano-catholica ecclesiastica Petropolitana. Anno accademico 1910-1911, dz. cyt.*, 3-4.

⁴⁹ I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu, dz. cyt.*, 124-125.

⁵⁰ *Tamże*, 160-161.

⁵¹ *Academia Caesarea romano-catholica ecclesiastica Petropolitana. Anno accademico 1910-1911, dz. cyt.*, 5-6.

⁵² RGIA, F. 826, op. 3, d. 87 – O naznaczeniu Dembinskiego inspektorom i professorom DA, l. 10, Ego Vysokopeosvâšenstvu Mitropolitu...20 XII 1910.

⁵³ Ks. K. Dębiński oskarża ponadto ks. Kakowskiego, jakoby uczył on studentów serwilizmu wobec władz państwowych, przeciw czemu studenci buntowali się. Mówili jakoby, że rektor „przerósł Akademię fizycznie, a nie dorósł do niej duchowo”. Autor w swoich wspomnieniach podaje jednak szereg nieprawdzi-

Ks. Kakowski po rezygnacji ks. Dębińskiego, zaproponował na stanowisko inspektora ks. Jerzego Matulewicza, nie pytając go o zdanie⁵⁴. Jednak żadna tego typu nominacja nie mogła się odbyć bez zgody DDDII.

Ponieważ w tym czasie władze państwowe nasiliły akcję poszukiwania ośrodków katolickiego ukrytego życia zakonnego, ks. Matulewicz, w obawie przed dekonspiracją istniejącego w Akademii tajnego nowicjatu marianów, i, aby nie zaszkodzić uczelni, postanowił przenieść go z Petersburga do Fryburga w Szwajcarii, gdzie niegdyś studiował. Złożył więc pod koniec roku akademickiego na ręce rektora rezygnację z zajmowanych stanowisk. Jego decyzja zaskoczyła księdza Kakowskiego, ponieważ ks. Matulewicz jako kapłan, profesor i pracownik Akademii był bez zarzutu⁵⁵. Później funkcję inspektora w Akademii pełnił inny marianin, ks. Franciszek Buczys.

Obaj wyżej wymienieni kapłani Litwini, jako zakonni neofici, dbali o pogłębienie własnego życia duchowego i w takim duchu oddziaływali na studentów. Oprócz tego aktywnie włączali się w działalność społeczną w powstałych w rosyjskiej stolicy różnego rodzaju katolickich stowarzyszeniach oświatowo-dobroczynnych⁵⁶.

Kapłani ci, którzy nad sprawy narodowe przedkładali dobro Kościoła, według słów ks. Kakowskiego, tłumili w zarodku wszelkie narodowościowe wystąpienia swoich rodaków⁵⁷. Prawdopodobnie jednak tak ukierunkowywali swoich rodaków, aby ich patriotyzm był roztropny i nie wywoływał niepotrzebnych napięć w Akademii. Obaj byli w Akademii wcześniej niż ks. Kakowski i już od 17 marca 1908 r. brali udział w zebraniach nieformalnego koła samokształceniowego, jednoczącego studentów Litwinów⁵⁸.

Ponieważ ks. Matulewicz po wyjeździe z Petersburga miał udać się w sprawie swojego zgromadzenia do Rzymu, ks. Kakowski przekazał mu niektóre sprawy, dotyczące uczelni, celem wyjaśnienia ich w Rzymskiej Kongregacji Studiów kościelnych⁵⁹.

Oprócz ruchu litewskiego, w Akademii budził się też ruch białoruski. Miał on swojego patrona w osobie świeckiego profesora B. Empicha Szypiłło. Klerycy próbowali już w 1912 r. utworzyć Koło Białoruskie, które miało zjednoczyć białoruskich studentów Akademii i seminarium duchownego, stawiało sobie jako zadanie formowanie świadomości narodowej wśród Białorusinów. Udało się je utworzyć

wych faktów lub też tendencyjnie je ocenia, co obniża wiarygodność jego informacji. Por. K. DĘBIŃSKI, *Z przeżytych chwil*, cz. II, mps., s. 83, 85-86.

⁵⁴ T. GÓRSKI, *Błogostawiony Jerzy Matulewicz*, dz. cyt., 99. Por. K. DĘBIŃSKI, *Z przeżytych chwil*, cz. II, mps., dz. cyt., 88.

⁵⁵ Por. T. GÓRSKI, *Błogostawiony Jerzy Matulewicz*, dz. cyt., 101; Nawet i to wydarzenie ks. Dębiński interpretuje w ten sposób, że ks. Matulewicz wyjechał, ponieważ nie był w stanie porozumieć się z ks. Kakowskim. Por. K. DĘBIŃSKI, *Z przeżytych chwil*, dz. cyt., 89.

⁵⁶ B. CZAPLICKI, *Katolicka działalność dobroczynna w Rosji w latach 1860-1918*, dz. cyt., 84-85.

⁵⁷ Por. T. GÓRSKI, *Błogostawiony Jerzy Matulewicz*, dz. cyt., 84-87.

⁵⁸ I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, dz. cyt., 258.

⁵⁹ Por. T. GÓRSKI, *Błogostawiony Jerzy Matulewicz*, dz. cyt., 101. Zaufanie ks. Kakowskiego do ks. Matulewicza widoczne jest i w czasie późniejszym, gdy jako arcybiskup warszawski powierzył marianom placówki duszpasterskie w swojej archidiecezji.

dopiero w październiku 1913 r., to znaczy po wyjeździe z Petersburga ks. Kakowskiego. Otrzymywało ono pomoc od księżnej Magdaleny Radziwiłł⁶⁰. Koło to liczyło w 1914 r. 11 członków⁶¹.

Księdzu Kakowskiemu udało się zachować religijny charakter uczelni i uniknąć okazji do narażenia się władzom rosyjskim. Napisał on w swoich wspomnieniach, że unikał składania wizyt, lecz ks. Dębiński sugeruje, ks. Kakowski „umiał chodzić około swoich spraw” właśnie wśród kręgów rządowych⁶².

Nie wszyscy profesorowie Akademii zajmowali się wyłącznie pracą naukową. Spośród współpracowników ks. Kakowskiego, w działalności społecznej aktywnie uczestniczyli księża: J. Matulewicz, F. Buczys, A. Woycicki, F. Drzewiecki. Księża: J. Matulewicz, J. Bączek, A. Grigajtis, F. Buczys, S. Trzeciak i A. Woycicki głosili konferencje i wykłady na zebraniach Stowarzyszenia „Oświata” oraz dobroczynnego Towarzystwa św. Wincentego à Paulo i innych⁶³. Świecki profesor Akademii, Stanisław Ptaszycki był prezesem Polskiej Macierzy Szkolnej. W tym stowarzyszeniu udzielał się także ks. M. Godlewski i inni. Ks. S. Trzeciak utworzył kaplicę filialną w Teriokach. Wszyscy księża profesorowie często pomagali w spowiedzi młodzieży, zwłaszcza w parafii św. Katarzyny⁶⁴.

Ks. Kakowski w ciągu wielu poprzednich lat pełnił funkcję profesora i rektora seminarium duchownego archidiecezji warszawskiej. Był także duszpasterzem i współpracował z Towarzystwem Dobroczynności⁶⁵. W Petersburgu ograniczył swoje zaangażowanie do spraw Akademii. Napisał szereg artykułów naukowych⁶⁶. W swojej *Au-*

⁶⁰ Magdalena Radziwiłł zd. Krasieńska, protektorka wielu dzieł dobroczynnych i białorusyzacji ludności na Białorusi. Por. "Wizytacje duszpasterskie księdza arcybiskupa Wincentego Kluczyńskiego na Białorusi w 1912 i 1913", w: *Kościół w Rosji i na Białorusi w relacjach duszpasterzy (1892-1926)*, opr. M. Radwan, Kraków : Wyd. SCJ 1999, 185-188.

⁶¹ Przykład ten pokazuje, że to właśnie Kościół katolicki stwarzał możliwość obudzenia się świadomości narodowej u Białorusinów. Por. I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, dz. cyt., 254-258.

⁶² K. DĘBIŃSKI, *Z przeżytych chwil*, dz. cyt., 81.

⁶³ B. CZAPLICKI, *Katolicka działalność dobroczynna w Rosji w latach 1860-1918*, dz. cyt., 82-87.

⁶⁴ I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, dz. cyt., 212-216.

⁶⁵ Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakowski Aleksandr, arhiepiskop. 1913-1914, l. 74.

⁶⁶ Były to następujące pozycje: *Vademecum pro nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti Nuntio Apostolico circa a. 1670 exaratum, quod apud Ciampi inscribitur L'istruzione al nuovo Nunzio di Polonia*, Petropoli 1912, 1-137; *Preliminaria Kodeksu Piusa X*, opublikowane także tam w 1912 r. W tym samym roku we Włocławku wydał broszurę: *Biskupa Stanisława Karnkowskiego Zbiór Konstytucji Synodalnych. Przyczynek do historii ustawodawstwa w Polsce*, s. 1-36+I-IX (wykaz źródeł). Ta praca, napisana po polsku, pokazuje pracowitość bpa S. Karnkowskiego, który w 1579 wydał w Krakowie zbiór praw kościelnych. W Petersburgu po łacinie wydał: *Congregatio synodalis totius provinciae gnesnensis ab archiepiscopo Jacobo Uchański coacta praesidente Stanislao Karnkowski episcopo vladislaviensi et Pomeraniae. Petricoviae die 1 Octobris 1578 anni celebrata nec non Congregatio synodalis archidiaconatus camenensis ab archiepiscopo Laurentio Gembicki in oppido Camen die XXVI Septembris 1619 anni celebrata*, Petropoli 1913. Niektóre artykuły ks. Kakowskiego zostały przedrukowane w roczniku Akademii Duchownej w Petersburgu: *Academiae Caesareae Romano-Catholicae Ecclesiasticae Petropolitanae. Annalis*. Periodyk ów w latach 1885-1910 wychodził jako *Academia Caesarea romano-catholica ecclesiastica Petropolitana*, a w latach 1911-1913 nazywano go: *Academiae Caesareae Romano-Catholicae Ecclesiasticae Petropolitanae. Annalis*.

tobiografii, napisanej 2 kwietnia 1913 r. z okazji swojej kandydatury na arcybiskupa, ks. Kakowski wymienił niektóre swoje dzieła. Odnotował, że pisał książki i artykuły w następujących wydawnictwach: *Słownik Apologetyczny*⁶⁷, *Podręczna Encyklopedia Katolicka*⁶⁸, *Przegląd Katolicki*⁶⁹, *Ateneum Kapłańskie*⁷⁰, *Wiadomości Kościelne Petersburskie*⁷¹ i innych. Wymienił też opublikowaną w 1893 r. swoją dysertację doktorską: *O powadze Rytuału Piotrkowskiego ze stanowiska prawno-historycznego* oraz skrypt *Theologia pastoralis*, wydany w Warszawie w 1909 r.

Ta ostatnia pozycja jest obszernym podręcznikiem teologii pastoralnej dla kleryków. Posiada trzy części. Pierwsza część ogólna (ss. 1-153) mówi o teologii pasterskiej jako nauce, o kapłaństwie i życiu kapłanów, o jurysdykcji itp. Druga część: O nauczaniu pasterskim (ss. 155-284) jest właściwie wykładem pedagogiki dla kapłanów, a część trzecia: Pasterz katecheta (ss. 285-393) jest wykładem katechetyki. Cały skrypt napisany jest dobrą polszczyzną. Można odnotować erudycję autora i jego troskę, aby przyszli kapłani dobrze przygotowywali się do swoich duszpasterskich zadań⁷².

Ks. A. Kakowski w *Autobiografii* wymienił skrótowe nazwy swoich prac. Odnotował ponadto, że w latach 1911, 1912 i 1913 wydawał roczniki periodyku Akademii, a dla studentów wydawał metodą litograficzną swoje wykłady pt.: *Nova codificatio legum ecclesiasticarum Pii Papae X legesque ab eo reformatae*⁷³.

4 października 1911 r. metropolita mohylowski, abp W. Kluczyński poprosił ks. Kakowskiego, aby pełnił on rolę cenzora kościelnego czasopisma redagowanego przez ks. Adama Akko⁷⁴. Prawdopodobnie chodziło o organ Archidiecezji mohylowskiej i diecezji mińskiej *Wiadomości Kościelne*.

W roku akademickim 1911/1912 na II i III kursie Akademii ks. Kakowski prowadził wykład: *De fontibus iuris canonici in Polonia, Lithuania et Imperio Russiae habito respectu fontium iuris ecclesiastici comunis*, a także traktat: *De hierarchia ordinis*.

⁶⁷ Grono kilku kapłanów, wśród których był ks. A. Kakowski, przetłumaczyło z języka francuskiego w latach 1894-1896 *Słownik Apologetyczny (Dictionnaire apologetique de la foi catholique)* w trzech tomach. Por. *Ateneum Kapłańskie* 2(1909) s. 165. Najwięcej haseł opracował ks. Kakowski dla T. 1. Pisał także i dla T. 2. Natomiast praktycznie cały Tom 3 opracował ks. Władysław Szcześniak. Por. *Słownik Apologetyczny Wiary Katolickiej podług dra Jana Jaugey'a*, opr. Ks. W. Szcześniak i grono współpracowników, Warszawa 1894-1896.

⁶⁸ Por. np. hasło autora: ks. A. K., "Archidyakoni i Archidyakonaty w Polsce", w: *Podręcznej Encyklopedii Katolickiej*, pr. zb. red. ks. Z. Chełmickiego, t. I, s. 309.

⁶⁹ W kilku numerach *Przeglądu Katolickiego* został zamieszczony artykuł podpisany: A. K., "Uniwersytety katolickie w Rzymie (List rzymski)", *Przegląd Katolicki* 18(1886) 273-275, 19(1886) 292-294, 20(1886) 308-310. W artykule opisane są studia katolickie w Rzymie, ze szczególnym uwzględnieniem prawa kanonicznego. Natomiast w 1893 r. czasopismo to drukowało w odcinkach pracę doktorską ks. Kakowskiego: *O powadze Rytuału Piotrkowskiego ze stanowiska prawno-historycznego*.

⁷⁰ Por. np. A. KAKOWSKI, "Synody Arcyb. Wawrzyńca Gembickiego", *Ateneum Kapłańskie* 9(1913) nr 5, 285-296.

⁷¹ W 1912 r. w *Wiadomościach Kościelnych*: z. 7-8, s. 89-96, z. 9-10, s. 117-122, z. 11, s. 143-146 oraz z. 13-14, s. 175-181 ks. A. Kakowski wydrukował swoje *Preliminaria nowego kodeksu prawa kanonicznego*.

⁷² A. KAKOWSKI, *Teologia pasterska. Wykłady w Warszawskim Seminarium Duchownym*, [Warszawa 1909]

⁷³ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakowski Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 74-74 odwr.

⁷⁴ RGIA, f. 826, op. 1, d. 1885 – Ksëndz Kakowski Aleksandr, l. 29 – Klučinskij – Kakovskomu 4 X 1911.

Natomiast dla IV kursu prowadził ćwiczenia praktyczne na temat procesu kanonicznego w sprawach małżeńskich i karnych. Zajęcia dla II i III kursu odbywały się równocześnie dla obu kursów i trwały po jednej godzinie 4 razy w tygodniu, natomiast IV kurs miał prawo kanoniczne tylko w ciągu jednej godziny tygodniowo⁷⁵.

Według danych zamieszczonych w roczniku Akademii za 1911/1912 rok akademicki w Akademii pracowali ci sami, co poprzednio profesorowie. Nowością jest zmniejszenie się czasu nauki. Po południu był tylko 2 razy w tygodniu śpiew oraz rozłożony na cały tydzień język francuski. W 1910/1911 roku akademickim promocje doktorskie otrzymał profesor Akademii ks. Feliks Drzewiecki oraz były jej profesor i inspektor - ks. Karol Dębiński. Promocje na magistrów otrzymało 11 księży, na kandydatów – 17, a 15 wychowanków zostało „rzeczywistymi studentami”.

Ks. Kakowski kontynuował dla II i III kursu w poniedziałki wykłady na temat: *De fontibus legum ecclesiasticarum in Polonia, Lithuania et Russia*, w czwartki i soboty prowadził wykład: *Nova codificatio legum ecclesiasticarum Ss. D. Papae Pii X legesque ab eo reformatae*. Natomiast dla IV kursu jak poprzednio dawał ćwiczenia praktyczne, dotyczące prowadzenia procesu kanonicznego w sprawach małżeńskich⁷⁶. Oprócz ogólnych informacji rocznik ten zawiera tylko jedną pracę profesora Akademii, wydaną też jako osobna broszura, z odrębną paginacją, pracą samego ks. Kakowskiego: *Vademecum pro nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti Nuntio Apostolico circa a. 1670 exaratum, quod apud Ciampi inscribitur L'istruzione al nuovo Nunzio di Polonia*, s. 1-137.

Następny rocznik (1912/1913) informował, że sposób wykładów prawa kanonicznego dla IV kursu pozostał bez zmian, natomiast II i III kurs miał kilka tematów: krótkie wprowadzenie do rzymskiego prawa cywilnego, metodologia i literatura prawa kanonicznego, nowe prawodawstwo kanoniczne Piusa X. Nowością był traktat: *Prawodawstwo kościelno-cywilne Imperium Rosyjskiego w stosunku do Kościoła katolickiego*. W tym samym numerze wydrukowano artykuł ks. Kakowskiego *Congregatio Synodalis...* oraz artykuły ks. M. Godlewskiego i ks. S. Trzeciaka⁷⁷.

Skrypty, przygotowane przez ks. Kakowskiego, wykorzystywane przez niego w latach 1910-1913, zachowały się w Bibliotece Narodowej w Wilnie⁷⁸. Są to dwa skrypty. Pierwszy z 1911 r., liczący 178 stron, sprawia wrażenie wykładu o poszczególnych częściach przygotowywanego Kodeksu Prawa Kanonicznego. Drugi, liczący 129 stron, mówi o metodach i szkołach w prawie kanonicznym, a także o różnych dykasteriach Kurii Rzymskiej⁷⁹. Porównując te informacje z podanymi w rocznikach widzimy, że nie zawierają one całości wykładanych przez ks. Kakowskiego tematów.

⁷⁵ *Academia Caesarea romano-catholica ecclesiasticae Petropolitanae. Annalis. Anno accademico 1910-1911*, Petropoli 1911, 7-9.

⁷⁶ *Academiae Caesareae Romano-Catholicae ecclesiasticae Petropolitanae. Annalis. Anno accademico 1911-1912*, Petropoli 1912, 5-7.

⁷⁷ *Academiae Caesareae Romano-Catholicae ecclesiasticae Petropolitanae. Annalis. Anno accademico 1912-1913*, Petropoli 1913, 6-7.

⁷⁸ Por. I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, dz. cyt., 160-161.

⁷⁹ LNMB, F. 161, b. 14 (1911 r.) – *Posobije...*; Tamże: F. 161, b. 15, A. KAKOWSKI, *Prelectiones Iuris canonici*. 1912/1913 r. Na prośbę autora analizę tych dwu pozycji archiwalnych, przechowywanych w Wilnie, dokonała Pani Roma Zajañčauskiene z Birstonas.

Prace naukowe ks. Kakowskiego dotyczą prawnych aspektów funkcjonowania Kościoła katolickiego w wolnej Polsce przed kilku wiekami lub też aktualnych zasad kierowania Kościołem w Rosji. Być może ks. Kakowski, pisząc prace historyczno-prawne, pragnął zwłaszcza kapłanom zwrócić uwagę na nienormalność sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w państwie rosyjskim.

Nie wiemy, czy ks. Kakowski jako prawnik był proszony w charakterze konsultanta przy układaniu petycji biskupów metropolii mohylowskiej do rządu w 1911 r.⁸⁰.

Chociaż władze państwowe nie spuszczały oka z Akademii Duchownej⁸¹, to jednak udało się uniknąć oskarżeń pod jej adresem. Niektóre zmiany w programie Akademii zdołał przeprowadzić następca ks. Kakowskiego na stanowisku rektora Akademii, ks. Idzi Radziszewski⁸². Było to w czasie I wojny światowej, kiedy to władze państwowe gotowe były iść na pewne ustępstwa.

Podsumowując działalność ks. A. Kakowskiego w charakterze rektora Akademii Duchownej można stwierdzić, że praca ta, jak na tak trudne czasy, okazała się dość owocna. Zdołał on zachować katolicki charakter uczelni, rozwiniąć jej poziom naukowy i nie zmarnować tego poziomu duchowego, jaki uczelnia powoli zdobywała. Jeśli nawet oskarżenia ks. Dębińskiego o to, że ks. Kakowski był „prorzadowy”, mają jakąś podstawę, to chodziło raczej o ochronienie samej Akademii przed rosyjskimi władzami. Akademia uniknęła szczęśliwie wszelkich policyjnych podejrzeń, co zagwarantowało jej spokojną i owocną pracę naukową i wychowawczą.

2. Ks. A. Kakowski jako kandydat na arcybiskupa warszawskiego

Zagadnienie zaproponowania ks. Kakowskiego na stanowisko arcybiskupa warszawskiego przedstawiamy na podstawie źródeł rosyjskich. Pomoże to czytelnikowi zrozumieć specyfikę działania Kościoła katolickiego w Rosji. Jest to jedna z ostatnich nominacji biskupa katolickiego, w której uczestniczył rząd carski.

⁸⁰ Biskupi całej metropolii mohylowskiej, po otrzymaniu pozwolenia od premiera i zarazem ministra spraw wewnętrznych, Piotra Stołypina, zebrał się w październiku 1911 r. w Petersburgu na konferencję i ułożyli petycję do rządu. Została ona skierowana już do jego następcy, ministra spraw wewnętrznych Aleksandra Makarowa. Abp Kluczyński wraz z innymi zarządcami katolickich diecezji metropolii mohylewskiej zwracali uwagę ministrowi na represyjne w stosunku do Kościoła i katolików działania administracji rządowej i policji stoją w sprzeczności z wolą imperatora Mikołaja II, wyrażoną w ukazach z 12 grudnia 1904 r. i 17 kwietnia 1905 r., w Manifeście z 17 października 1905 r., a także w zatwierdzonej przez cara 11 lutego 1905 r. uchwale rady ministrów. Biskupi ubolewali, że wola władcy nie jest wypełniana, a wolność religijna coraz bardziej ograniczana. Por. *Memorandum Mogilëvskogo mitropolita Vikentiâ Klučinskogo i katoličeskich episkopov – ministru v.d. A. A. Makarovu 13 I 1912*, w: *Katoličeskaâ Cerkov' nakanune revolūcii 1917 g. Sbornik dokumentov*, Sost. i red. M. Radvan, Lublin : TN KUL 2003, 416-446.

⁸¹ Świadczy o tym wiele dokumentów archiwalnych, pochodzących z Departamentu Spraw Duchownych Obcych Wyznań, któremu podporządkowany był Kościół katolicki. Por. RGIA, F. 821, op. 125, dd. 369-410. Por. także dane przytoczone w książce: *Katoličeskaâ Cerkov' v arhivah Departamenta duhovnyh del inostrannyh ispevedanij*, red. M. C. Radvan, A. P. Sokolov, t. 4, Sankt-Peterburg 2000, 42-48; RGIA, f. 128, d. 191 (O vospitannikah RKD Akademii 1910-1911), d. 192 (O vospitannikah RKD Akademii 1911-1912), d. 787 (O vospitannikah RKD Akademii 1912-1913). Por. *Katoličeskaâ Cerkov' v arhivah Departamenta duhovnyh del inostrannyh ispevedanij*, red. M. C. Radvan, A. P. Sokolov, t. 5, Sankt-Peterburg 2001, 23, 45.

⁸² I. WODZIANOWSKA, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu*, dz. cyt., 45-46.

Proces nominacji ks. Kakowskiego prześledzimy na podstawie zawartości jego teczek osobistych, prowadzonych niegdyś przez DDDII, a zachowanych w petersburskich archiwach⁸³. Sam kard. Kakowski w swoich wspomnieniach odnotował, że jego kandydaturę poparli też polscy posłowie do Dumy Państwowej i Rady Państwa⁸⁴.

Udział władz rosyjskich w wyniesieniu ks. Kakowskiego na stanowisko metropolity warszawskiego widzimy w sprawozdaniach, które minister spraw wewnętrznych składał cesarzowi Mikołajowi II. 10 marca 1913 r. informował on cara „O rozpoczęciu rozmów z Watykanem w sprawie naznaczenia kanonika Kakowskiego arcybiskupem warszawskim”, 7 kwietnia 1913 r. – składał sprawozdanie „O wydatkach, związanych z oczekiwanym naznaczeniem kanonika Kakowskiego...”, a 30 maja 1913 r. informował cara „O naznaczeniu kanonika Kakowskiego arcybiskupem warszawskim”⁸⁵. W tym właśnie dniu Mikołaj II „polecił” ks. A. Kakowskiemu objąć stanowisko arcybiskupa warszawskiego⁸⁶.

Powyższe zestawienie pokazuje, że procedura obsadzenia stolicy metropolitalnej warszawskiej została przeprowadzona przez administrację rządową dość szybko. Brak zastrzeżeń ze strony rządu oznacza, że kandydat był oceniany jako człowiek oddany władzy państwowej lub przynajmniej nieszkodliwy.

Oficjalne uzgodnienia z Watykanem przeprowadzał rząd carski, dlatego kandydat musiał cały szereg wymaganych przez Kościół w takim wypadku dokumentów, dostarczyć władzom państwowym. Do Watykanu wysyłane zostały oryginały, a ich kopie po łacinie i po rosyjsku pozostawały w aktach DDDII.

Pierwszym dokumentem było świadectwo chrztu, udzielonego Aleksandrowi Kakowskiemu w parafii Przasnysz przez ks. wikariusza Piotra Krasieńskiego 16 lutego 1862 r.⁸⁷. Załączone zostały też dokumenty o nauce kleryka Kakowskiego w latach 1878-1882 w seminarium warszawskim⁸⁸, o jego pobycie w latach 1882-1883 w Akademii w Petersburgu⁸⁹, o jego studiach w Rzymie, zakończonych doktoratem z prawa

⁸³ Por. *Katoličeskaâ Cerkov' v arhivah Departamenta duhovnyh del inostrannyh ispevedanij*, red. M. C. Radvan, A. P. Sokolov, t. 5, Sankt-Peterburg 2001, 61.

⁸⁴ A. KAKOWSKI, *Z niewoli do niepodległości*, dz. cyt., 71.

⁸⁵ Informacje te pochodzą z tzw. 11 „opisi” (inwentarza) 821 „fonda” (zespołu) RGIA, która zawiera tzw. „Vsepoddannejšie doklady ministra vnutrennyh del”, to znaczy sprawozdania, jakie minister spraw wewnętrznych składał carowi. Por. *Katoličeskaâ Cerkov' v arhivah Departamenta duhovnyh del inostrannyh ispevedanij*, red. M. C. Radvan, A. P. Sokolov, t. 3, Sankt-Peterburg 2001, 306.

⁸⁶ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakowski Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 1 b – Ukaz pravitelstvuušemu Senatu 30 V 1913.

⁸⁷ Chrzest Aleksandra, urodzonego 5 lutego o godz. 11.00 w Dębinach z 36-letniej matki Pauliny zd. Osowska, odbył się 16 II 1862 r. o godz. 12.00 w obecności 35-letniego ojca dziecka Franciszka Kakowskiego, mieszkańca wsi Dębiny, 45-letniego Ludwika Jana Miłoszewskiego z Jabłonowa i 61-letniego kościelnego (servitor ecclesiae prasnensis), Kazimierza Stusińskiego. Chrzestnymi byli Ludwik Miłoszewski i Wiktoria Pudkowska (niepiśmienni). Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 59-59 odwr. – Metryka chrztu w jęz. łac., wystawiona 2 VIII 1872 r. przez ks. Budnego.

⁸⁸ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 60, Testimonium S. Gall 1/14 IV 1913.

⁸⁹ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 61, F. Bučis [Sprawka] 2 IV 1913 („...deinde vero in gravem morbum incidisse et, ipso aegroto rogante, dimissum fuisse die 6 aprilis 1883 anni...”).

kanonicznego w 1885 r.⁹⁰, o jego tonsurze i niższych święceniach w 1880 r. w Warszawie⁹¹. Kandydat dołączył dokumenty o święceniach subdiakonatu, diakonatu i prezbiteratu, otrzymanych w małych odstępach czasu w maju 1886 r. W teczce zgromadzono też dokumenty o nominacjach ks. Kakowskiego na różne stanowiska duszpasterskie i naukowe, a także dokument potwierdzający nostryfikację jego rzymskiego dyplomu przez radę profesorów Akademii Duchownej w Petersburgu⁹².

Wśród dokumentów znajduje się też wymagana przez władze kościelne i państwowe *Autobiografia* kandydata⁹³. Ks. Kakowski stwierdził w niej, że przez całe swoje życie z pomocą Bożą był oddany Chrystusowi Zbawicielowi oraz dobru Kościoła i społeczeństwa, a szczególnie poświęcał się wychowaniu i kształceniu młodzieży duchownej. Zaznaczył, że poglądy swoje niejednokrotnie wyrażał publicznie, zwłaszcza zaś w „Oratio a Rectore (...)” z września 1910 r., to znaczy w swoim inauguracyjnym wykładzie w Akademii Duchownej. Jego tekst został w całości załączony w materiałach sprawy nominacji⁹⁴.

Autor *Autobiografii* zastrzegł się, że często mu się zdarzało występować przeciwko prądowi opinii publicznej w sprawach tak kościelnych, jak i społecznych, jeśli to było potrzebne dla dobra Kościoła i społeczności, zgodnie z zasadą: fortiter in re, suaviter in modo (twardo, jeśli chodzi o zasady, miękko, jeśli chodzi o sposoby)⁹⁵.

Następnego dnia po podpisaniu przez Mikołaja II „ukazu” o „naznaczeniu” ks. Kakowskiego na stanowisko arcybiskupa warszawskiego, 31 maja 1913 r. minister spraw wewnętrznych przekazał go po szczeblach biurokratycznej drabiny. 1 czerwca dyrektor DDDII pogratulował ks. Kakowskiemu wyróżnienia i poinformował go, że zostaną mu przekazane carskie dary, to znaczy mitra, pastorał i pierścień oraz 1000 rubli na pierwsze wydatki⁹⁶. Poinformował także odpowiednie organy o święceniach biskupich ks. A. Kakowskiego, które nominat postanowił przyjąć 9 czerwca 1913 r.⁹⁷ w kościele św. Katarzyny w Petersburgu.

Wszelkie watykańskie dokumenty, związane z nominacją arcybiskupa Kakowskiego, zostały mu wysłane za pośrednictwem rosyjskiego ministerstwa spraw wewnętrznych. Mówiły one o nadaniu nowemu arcybiskupowi przywilejów natury religijno-

⁹⁰ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 62, Rektor GU Ludovicus Querini 20 IV 1910 [Sprawka].

⁹¹ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 63, Ep. Dzevaltovskij Gintovt 29 V 1880 [Svidetelstvo].

⁹² RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 93 – Rektor L. Žarnveckij [Svidetelstvo] 2 IV 1910.

⁹³ „Biografia” zachowana w teczce jest napisana w dwu językach: po łacinie i po rosyjsku. Przytaczam ją w Aneksie we własnym tłumaczeniu. Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 124-129 odwr. – Autobiografiâ.

⁹⁴ Ten fakt potwierdza nasz wcześniejszy wniosek, że wygłoszony w 1910 r. wykład inauguracyjny nowego rektora był jego programem.

⁹⁵ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 74 odwr.-75.

⁹⁶ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 4 – Mienkin - Kakovskomu 1 VI 1913.

⁹⁷ 22 VI 1913 według nowego stylu.

kościelnej. Stolica Apostolska przekazała następujące akty dla ks. arcybiskupa nominata A. Kakowskiego: 4 bulle, 3 brewe, 10 reskryptów. Jednak to władza państwowa zdecydowała, co zrobić z tymi dokumentami. Departament DDII określił, jakich dokumentów, przysyłanych przez Stolicę Apostolską, nie należy przekazywać nowo mianowanym biskupom. Nie spotykały się z przychylnością władzy państwowej te dokumenty, które mówiły o przywilejach związanych z ogłoszeniem synodu⁹⁸. DDDII nie pozwalała stosować w Rosji nauki katolickiej o synodzie, która nie była zgodna z prawodawstwem rosyjskim.

21 maja 1913 r. według nowego stylu (to znaczy 9 maja według starego stylu), Stolica Apostolska wystawiła bullę nominacyjną, a 1/13 czerwca, dyrektor DDDII Mienkin poinformował biskupa nominata Kakowskiego, że może on odprawiać nabożeństwa bez paliusza⁹⁹. W następnych dniach DDDII informacje o nominacji Kakowskiego przesłał do Kolegium Duchownego, do innych departamentów ministerstwa spraw wewnętrznych oraz do agenta ds. duchownych przy Stolicy Apostolskiej. 3 czerwca, po otrzymaniu carskiego zezwolenia, dyrektor DDDII Mienkin przekazał dokumenty, otrzymane ze Stolicy Apostolskiej, ks. Kakowskiemu.

Były to następujące dokumenty: 4 bulle – o nominacji, o sposobie konsekracji, zawiadamiająca o nominacji biskupów sufraganów, kapitułę, kapłanów diecezji i parafian. Przekazywano kilka brewe: o udzieleniu odpustów z okazji pierwszej Mszy św. i pierwszego synodu oraz nawiedzenia archidiecezji, a także o udzieleniu władzy poświęcania przedmiotów kultu. Przesłano cały szereg reskryptów, dotyczących delegowania władzy: wyznaczenia 12 sędziów prosynodalnych, przenoszenia Mszy z jednego kościoła do drugiego, poświęcania ołtarzy i naczyń kościelnych, udzielania kapłanom pozwolenia na poświęcanie dzwonek i na czytanie ksiąg zakazanych oraz zwalnianie z niektórych kar kościelnych. Wśród przesłanych dokumentów były formuły: papieskiego błogosławieństwa dla ludu, błogosławieństwa *in articulo mortis*, przysięgi Ojcu świętemu i wyznania wiary.

Przekazując te akty arcybiskupowi nominatowi zaznaczono, że te dokumenty, w których był wspomniany synod, jako niezgodne z prawodawstwem państwowym, nie mogą być stosowane¹⁰⁰. Wszystkie inne akty uznano za dopuszczalne¹⁰¹. 5 czerwca 1913 r. dyrektor DDDII przekazał ks. Kakowskiemu dary cara: mitrę, pastorał i pierścień¹⁰².

5 czerwca 1913 r., a więc na kilka dni przed konsekracją, ks. Kakowski złożył do Departamentu DDII podanie o wydanie mu na dwa miesiące paszportu zagranicznego

⁹⁸ Prawdopodobnie diecezjalnego.

⁹⁹ Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 10-12.

¹⁰⁰ Musiało to sprawić dużą przykrość ks. A. Kakowskiemu, który znaczną część swoich prac naukowych poświęcił synodom i ich znaczeniu, czyli „powadze”.

¹⁰¹ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 7-9, O papskich aktach 1 VI 1913.

¹⁰² Swoisty sposób inwestytury, stosowanej przez władze rosyjskie w stosunku do biskupów katolickich. Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhiepiskop 1913-1914, l. 4, Menkin – Kakovskomu 1 VI 1913.

w celu wyjazdu na leczenie¹⁰³. O tym od razu został zawiadomiony warszawski generał-gubernator. Minister spraw wewnętrznych Makłakow 8 czerwca udzielił abpowi nominatowi 2 miesięcznego urlopu i zwrócił się do petersburskiego burmistrza o wydanie mu paszportu¹⁰⁴. 9 czerwca arcybiskup nominat wobec biskupa kujawsko-kaliskiego Stanisława Zdzitowieckiego i dyrektora DDDII Mienkina złożył przysięgę na wierność imperatorowi¹⁰⁵.

Na miejsce przeprowadzenia swoich rekolekcji przed konsekracją arcybiskup nominat obrał sobie jeden z katolickich zakładów wychowawczych dla dzieci biednych, utworzonych przez znanego petersburskiego społecznika, ks. Antoniego Maleckiego, znajdującą się nieopodal miasta Ługa, Władysławówkę¹⁰⁶. Świeceniom biskupim przewodniczył biskup kujawsko-kaliski Stanisław Zdzitowiecki 9 czerwca 1913 r.¹⁰⁷. Współkonsekratorami byli biskup pomocniczy mohylowski Jan Cieplak i poprzednik ks. Kakowskiego na stanowisku rektora Akademii, biskup pomocniczy łucko-żytomierski Longin Żarnowiecki¹⁰⁸.

W imieniu mohylowskiego metropolity W. Kluczyńskiego biskup pomocniczy Jan Cieplak 1/14 września¹⁰⁹ 1913 r. wystawił opinię, że ks. prałat A. Kakowski, kanonik kapituły warszawskiej, sprawując od września 1910 r. urząd rektora i profesora Imperatorskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej, nie podpada pod żadną cenzurę ani przeszkodę (irregularitas) oraz nie był zamieszany w żaden proces. Odnaczał się życiem nieposzlakowanym, postawą kościelną, gorliwością, pracowitością w wypełnianiu swoich obowiązków, zasługami w wychowaniu młodzieży duchownej i powszechnym szacunkiem wszystkich¹¹⁰.

Po przyjęciu sakry biskupiej arcybiskup nominat wyjechał na leczenie do europejskiego kurortu, a następnie udał się do Rzymu, co nie uszło uwadze rosyjskiego agenta ds. duchownych. Dnia 11/24 lipca 1913 r. doniósł on do DDDII, że arcybiskup warszawski Aleksander Kakowski przez 2 tygodnie przebywał w Rzymie i w tym czasie był na audiencji u papieża oraz spotykał się z kardynałem sekretarzem stanu Merry del Val¹¹¹ i kardynałem kongregacji konsystorialnej, de Lai¹¹².

¹⁰³ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 21, Kakovskij – Menkinu 7 VI 1913.

¹⁰⁴ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 22, Maklakov – Kakowskomu 8 VI 1913.

¹⁰⁵ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 19, Klätvennoe obeśanie 9 VI 1913.

¹⁰⁶ F. RUTKOWSKI, *Biskup Antoni Malecki 1861-1935*, Warszawa 1936, 40-41.

¹⁰⁷ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 5-5 odwr.

¹⁰⁸ www/fiu.edu/mirandas/bios-k.htm

¹⁰⁹ Wydaje się, że w zachowanej w Archiwum w języku rosyjskim kopii dokumentu jest pomyłka w nazwie miesiąca. Z treści opinii wynika, że została ona napisana w związku z propozycją nominacji ks. Kakowskiego na arcybiskupa, a więc nie we wrześniu, lecz prawdopodobnie w kwietniu 1913 r.

¹¹⁰ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 104.

¹¹¹ Merry del Val y Zulueta (1865-1930), kardynał, watykański sekretarz stanu w czasie pontyfikatu Piusa X.

Ingres nowego arcybiskupa do warszawskiej archikatedry św. Jana Chrzciciela dokonał się 1/14 września 1913 r. Jego orędzie do wiernych z tej okazji zostało wydrukowane przez warszawską prasę codzienną¹¹³ oraz w formie osobnej broszurki¹¹⁴.

Abp Kakowski, wracając z zagranicy, zatrzymał się na Jasnej Górze i tam opracował swoje orędzie. Rozpoczął je od porównania siebie z prorokiem Jeremiaszem, który żyjąc w bardzo trudnym czasie, widział przeszłe i przyszłe kłęski narodu, i dlatego bał się swojej roli. Abp Kakowski także dostrzegał zaślepienie narodu, zwłaszcza goniącego za użyciem. Stając pod sztandarem Chrystusa, wzywał do młodzieży, aby Mu zaufała, a do rodziców, aby troszczyli się nie tylko o materialne potrzeby swoich dzieci. Podkreślał obowiązek troski o ubogich, ale nie poprzez walkę klas, lecz przez miłość. Dlatego pochwalał Akcję Katolicką, demokrację chrześcijańską, instytucje charytatywne. Wyjaśnił swoje biskupie zawołanie: *Operari, sperare* (Pracować i nie tracić nadziei) w nawiązaniu do zawołania papieża Piusa X: *Instaurare omnia in Christo* (Odnowić wszystko w Chrystusie)¹¹⁵.

Tego samego dnia arcybiskup Kakowski wysłał informację o objęciu archidiecezji pod adresem ministra spraw wewnętrznych oraz dyrektora DDDII. Przesłał także pod adresem ministerstwa w celu przekazania Ojcu świętemu, Piusowi X, sprawozdanie z objęcia rządów archidiecezją¹¹⁶.

Nieszczęścia, których obawiał się abp Kakowski, niebawem spadły na naród, gdy na ziemiach polskich rozszalała się I wojna światowa. W odezwie, skierowanej do wiernych z tego powodu 7 lutego 1915 r. metropolita wzywał do ufności w Bogu, do pokuty za grzechy, ponieważ naród poszedł w kierunku rozkładu, zarażony niewiarą, materializmem, nihilizmem, zgorzknieniem. Arcybiskup apelował, aby nieszczęścia przyjmować jako dopust Boży, nie odchodzić od wiary, lecz uczciwie pracować, dzielić się, tworzyć komitety obywatelskie pomocy biednym. Zarządził modły do Najświętszego Serca Pana Jezusa, zgodnie z Aktem Poświęcenia, proponowanym przez Leona XIII i Piusa X¹¹⁷.

Zakończenie

Dla ks. Aleksandra Kakowskiego lata 1910-1913 były bardzo bogate w wydarzenia. Zarządzał on Cesarską Rzymskokatolicką Akademią Duchowną w Petersburgu i prowadził tam wykłady z prawa kanonicznego. W Rosji carskiej, nie liczącej się z prawa-

¹¹² Gaetano de Lai (1853-1928), kardynał, prefekt kongregacji konsystorialnej (biskupów) w czasie pontyfikatu Piusa X; Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 25, Agent po duhovnym delam – v MVD.

¹¹³ W teczce abpa A. Kakowskiego jest kilka wycinków różnych gazet warszawskich o tym wydarzeniu. Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 27-29.

¹¹⁴ Orędzie J.E. Arcybiskupa Warszawskiego Dra Aleksandra Kakowskiego do wiernych Archidiecezji w dniu ingresu do katedry metropolitalnej św. Jana w Warszawie, Warszawa 1913 (wygłoszone w Warszawie 14 września 1913 r.).

¹¹⁵ *Tamże*, s. 3-23.

¹¹⁶ RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 32-36 odwr.

¹¹⁷ Odezwa J. E. Ks. Dra Aleksandra Kakowskiego arcybiskupa Warszawskiego do wiernych, wypowiedziana w kazaniu mianem w kościele archikatedralnym w Warszawie 7 lutego 1915 r., Warszawa 1915, s. 1-16.

mi Kościoła katolickiego i żądającej, aby wszystkie dokumenty kościelne były przesyłane poprzez ministerstwo spraw wewnętrznych, niełatwo było poinformować kapłanów i wiernych o pracach, zainicjowanych przez Piusa X, związanych z przygotowaniem nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego. Ks. Kakowski napisał szereg prac naukowych z dziedziny historyczno-kanonicznej. W Petersburgu, z udziałem najwyższych władz Rosji, dokonana się jego nominacja i konsekracja na arcybiskupa warszawskiego.

Aneks

*Życiorys*¹¹⁸ księdza Aleksandra Kakowskiego, kapłana archidiecezji warszawskiej, doktora teologii, prałata Jego Świątobliwości, kanonika kapituły archidiecezjalnej warszawskiej, obecnie rektora Imperatorskiej rzymskokatolickiej Akademii Duchownej.

Pochodzę ze szlacheckiego rodu Kakowskich w byłym Księstwie Mazowieckim, obecnie guberni płockiej, powiatu przasnyskiego. Urodziłem się z rodziców: Franciszka Kakowskiego, posiadacza części majątku Dębiny w powiecie przasnyskim i Pauliny z domu Ossowskiej, jego prawowitej żony, 5 lutego 1862 r. Zostałem ochrzczony 16 lutego 1862 r. w przasnyskim kościele parafialnym przez księdza Piotra Krasieńskiego.

Początkowe i średnie wykształcenie zdobyłem najpierw w domu, potem w gimnazjum pułtuskim w warszawskiej guberni. Po zdaniu egzaminów, w 16 roku życia wstąpiłem do warszawskiego rzymskokatolickiego seminarium duchownego, gdzie w ciągu czterech lat studiowałem filozofię i teologię. W 1880 r. otrzymałem sakrament bierzmowania, tonsurę i pierwsze cztery niższe święcenia z rąk biskupa sufragana i administratora diecezji płockiej Kazimierza z Dziewałtowa Gintowta.

W 1882 r. zostałem przez profesorów seminarium warszawskiego wybrany na stypendystę Imperatorskiej rzymskokatolickiej Akademii Duchownej, celem dalszego kształcenia. Studiowałem tam filozofię i teologię w okresie jednego roku. Z powodu ciężkiej choroby płuc (грудной болезни) i szkodliwego wpływu klimatu, byłem zmuszony porzucić Akademię i pod naciskiem lekarzy, za zezwoleniem władzy duchownej i świeckiej, szukać za granicą bardziej korzystnych warunków. Dzięki temu mogłem oprócz języków starożytnych, wyuczyć także język niemiecki, francuski i włoski oraz zakończyć moje teologiczne i prawne wykształcenie, zdobywając na Uniwersytecie Gregoriańskim stopień doktora prawa kanonicznego.

Po powrocie do Ojczyzny, przez pewien czas przebywałem w seminarium warszawskim, a następnie zostałem przez Jego Ekscelencję, biskupa beryseńskiego wyświęcony 16 maja na subdiakona, 23 maja na diakona i 30 maja 1886 r. na prezbitera.

Od tego czasu w ciągu prawie dwudziestu pięciu lat wypełniałem różne obowiązki w archidiecezji warszawskiej. Tak więc w ciągu jednego roku byłem wikariuszem w parafii św. Andrzeja w Warszawie. Potem zostałem mianowany obrońcą węzła małżeńskiego i fiskalem warszawskiego Sądu Arcybiskupiego. Te obowiązki pełniłem

¹¹⁸ *Autobiografia* napisana została w języku rosyjskim. Przy tłumaczeniu staramy się zachować sens, odstępując czasem od dosłownego znaczenia niektórych wyrazów. Por. RGIA, f. 821, op. 128, d. 1161 – Kakovskij Aleksandr, arhieriskop 1913-1914, l. 73-75, Żizneopisanie 2 IV 1913.

przez dwa lata. W sierpniu zostałem zwolniony z funkcji wikariusza parafii św. Andrzeja i zostałem mianowany profesorem Warszawskiego Archidiecezjalnego Rzymskokatolickiego Seminarium Duchownego, w którym w ciągu 24 lat prowadziłem wykłady z prawa kanonicznego, homiletyki, a w ostatnich latach także z teologii pastoralnej. Oprócz wypełniania obowiązków profesora seminarium, obrońcy węzła małżeńskiego i fiskala Sądu Duchownego, z powodu niewystarczającej ilości kapłanów w Archidiecezji, a także z powodu skromnego wynagrodzenia profesorów, byłem też administratorem parafii Kurdwanów.

Później zostałem zwolniony z funkcji administratora parafii Kurdwanów. Byłem asesorem Konsystorza warszawskiego do 1898 r., kiedy to zostałem mianowany rektorem Warszawskiego Rzymskokatolickiego Archidiecezjalnego Seminarium Duchownego. Obowiązki rektora seminarium i równocześnie rektora kościoła św. Józefa Oblubieńca pełniłem w okresie dwunastu lat w najsmutniejszym czasie, poprzedzającym okres anarchii 1905 r. i następującym za nim. W 1910 r. zostałem mianowany rektorem Imperatorskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej. Od tego czasu do dnia dzisiejszego jestem równocześnie rektorem i profesorem prawa kanonicznego w tejże Akademii.

Oprócz tego, w 1901 r. zostałem mianowany kanonikiem kapituły warszawskiej i tę funkcję pełnię po dzień dzisiejszy. W ciągu pięciu lat pełniłem obowiązki kaznodziei warszawskiego kościoła archikatedralnego. Za jakiś czas przed nominacją na rektora i profesora Akademii petersburskiej, otrzymałem na tejże Akademii stopień doktora teologii. Jednocześnie z pełnieniem wyżej wymienionych obowiązków byłem cenзором książek o tematyce religijnej i prosynodalnym egzaminatorem w Archidiecezji Warszawskiej.

W wolnym od innych zajęć czasie zajmowałem się sprawami warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności i pisałem książki, opracowania i artykuły dla następujących wydań: *Słownik Apologetyczny*, *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, *Przegląd Katolicki*, *Ateneum Kapłańskie*, *Wiadomości Kościelne Petersburskie* i innych. W 1893 r. wydałem drukiem dysertację: *O powadze Rytuału Piotrkowskiego ze stanowiska prawnohistorycznego to znaczy O значении Петрковского Требника с историческо-юридической точки зрения*. W 1909 r. wydałem dla użytku kleryków wykłady *Theologia pastoralis* to znaczy *Пастырское богословие*. W 1912 r. wydałem opracowania: *Stanisława Karnkowskiego Biskupa Włocławskiego Zbiór Konstytucji Synodalnych*, Włocławek 1912, to znaczy *Станислава Карнковского Влоцлавского Епископа Сборник синодальных постановлений*; po łacinie i po włosku: *Vademecum pro Nuntiis Apostolicis Poloniae*, Petropoli 1912; *Preliminary Kodeksu Piusa X*, Petersburg 1912.

W 1913 roku wydałem po łacinie pracę: *Congregatio synodalis totius Provinciae Gnesnensis ab Archiepiscopo Jakobo Uchański coacta, praesidente Stanislao Karnkowski Petricoviae die 1 octobris 1578 an. celebrata, necnon Congregatio synodalis Archidiaconatus Camenensis in oppido Camen die 26 septembris 1619 anni celebrata*, Petropoli.

Oprócz tego jako skrypty dla wychowanków Akademii wydają litograficznie wykłady pod tytułem *Nova codificatio legum ecclesiasticarum Pii Papae X legesque ab eo*

reformatae, Petropoli 1912. W latach 1911, 1912 i 1913 wydałem skrypt Akademii zatytułowany *Academiae Caesareae Romano-Catholicae Ecclesiasticae Petropolitanae annalis*.

Przez całe moje życie z pomocą Bożą byłem oddany Chrystusowi Zbawicielowi oraz dobru Kościoła i społeczeństwa, a szczególnie poświęcałem się wychowaniu i kształceniu młodzieży duchownej. Swoje poglądy niejednokrotnie wypowiadałem publicznie, a szczególnie w załączonej tu *Oratio a Rectore Caesareae Romano-Catholicae Ecclesiasticae Petropolitanae Academiae Doctore Alexandro Kakowski etc. in ingressu muneris habita die 19 septembris 1910 an.*, Petropoli¹¹⁹.

Zdarzało mi się często występować przeciwko prądowi opinii publicznej w sprawach religijnych i społecznych, jeśli tak należało dla dobra Kościoła i społeczeństwa, zgodnie z zasadą: *fortiter in re, suaviter in modo*. O moim życiu dają świadectwo moi prawowici pasterze.

Dr Aleksander Kakowski
Petersburg, 2 kwietnia 1913 r.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ О. АЛЕКСАНДРА КАКОВСКОГО

В САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ (1910-1913)

Резюме

Судьба Александра Каковского, варшавского архиепископа митрополита в 1913-1938 гг., два раза решалась в Санкт-Петербурге. Первый раз это случилось в 1883 г., когда по причине болезни он должен был покинуть Императорскую римско-католическую Духовную Академию и поэтому впоследствии обучался в Риме. Во второй раз его дальнейшая судьба была решена в 1913 г. Тогда он на третьем году службы на посту ректора Духовной Академии был назначен на должность варшавского архиепископа-митрополита. Автор статьи, используя архивные материалы, приближает к читателю деятельность о. А. Каковского в петербургской Академии и процесс его назначения в Варшаву.

¹¹⁹ Treść tego dokumentu omówiliśmy powyżej. W periodyku Akademii podana jest data 9 IX 1910 r. Por. dane przytoczone wyżej.